

УДК 355.23: 37.035.7

Сергій СТЕПАНОВ,

*Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Б. Хмельницького, м. Хмельницький*

ОСОБЛИВОСТІ ДІАГНОСТИКИ ТА СТАН СФОРМОВАНOSTІ СПЕЦІАЛЬНИХ УМІНЬ ІДЕНТИФІКАЦІЇ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

У статті на основі узагальнення результатів аналізу наукової літератури та експертної оцінки, урахування специфіки професійної діяльності офіцерів-прикордонників визначено діагностичний апарат та представлено результати сформованості спеціальних умінь ідентифікації майбутніх офіцерів-прикордонників. Ці уміння можна діагностувати за допомогою особистісного, когнітивного та операційного критеріїв. З'ясовано, що спеціальні уміння ідентифікації можуть проявлятися на трьох рівнях – низькому, середньому і високому.

Ключові слова: спеціальні уміння ідентифікації, критерії, рівні, офіцери-прикордонники, пункти пропуску, паспортний контроль.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У наш час Державна прикордонна служба здійснює пропуск осіб, які перетинають державний кордон України, перевірку документів на право в'їзду на територію України або виїзду з України. Значення паспортного контролю як основної складової прикордонного контролю обумовлена сталим збільшенням кількості порушень законодавства з прикордонних питань. Зокрема у 1991–2015 рр. припинено спроби перетинання кордону з використанням підроблених документів (20,2 тис.),

© Степанов С.

чужих (4,98 тис.), недійсних (362,2 тис.), з підробленими службовими відмітками ДПСУ (11,7 тис.), без документів (32,1 тис.) [1, с. 3]. Це свідчить про необхідність удосконалення технологій прикордонного контролю, значного підвищення професійної майстерності інспекторів прикордонної служби щодо ідентифікації осіб та документів у пунктах пропуску.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Проблеми ідентифікації особистості є важливим предметом наукових зацікавлень. У психології та соціології (З. Фрейд, Т. Парсонс, А. Петровський, Р. Мертон, П. Бурдьє, Р. Дженкінс, В. Ядов та ін.) термін “ідентифікація” використовують для позначення і вивчення входження людини в систему суспільних відносин, для позначення механізмів соціалізації та персоналізації. У криміналістиці (І. Когутич, В. Колдін, В. Колмаков, М. Селіванов, А. Чеботар та ін.) ідентифікація необхідна для дослідження об’єктів, пов’язаних із подією, що розслідується, для розкриття й розслідування злочинів.

Ідентифікація є також основою процесу встановлення належності документа пред’явникові у пунктах пропуску та здійснення паспортного контролю. Військові педагоги вивчають питання формування спеціальних умінь ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників у контексті загальної проблеми формування їх професійної компетентності та підготовки до професійної діяльності (С. Білявець, Л. Балагур, Р. Мішенюк), підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до роботи у пунктах пропуску та використання технічних засобів прикордонного контролю (О. Войцехівський, О. Кирилюк, Ю. Кузь, В. Щербань), формування необхідних особистісних якостей та здатностей, зокрема професійної спостережливості (О. Трембовецький) та умінь інтерпретувати невербальну поведінку особи, яка здійснює протиправну діяльність (М. Грібов, С. Олексієнко, О. Проценко). Загалом аналіз наукової літератури дозволяє трактувати ідентифікаційні умінь як здатність офіцера-прикордонника використовувати наявні знання, поняття, оперувати ними для ідентифікації осіб, що перетинають державний кордон у пунктах пропуску.

Проте, на сьогодні досліджено лише окремі аспекти проблеми формування у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації. Нагальною є необхідність дослідження педагогічних умов формування у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації, визначення критеріїв та показників сформованості зазначених умінь. З огляду на це **метою статті** є характеристика критеріїв, показників та рівнів сформованості спеціальних умінь ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття “критерій” у педагогіці використовують для того, щоб якісно й кількісно охарактеризувати педагогічний об’єкт, визначити й порівняти ті чи інші його аспекти. Ю. Бабанський трактує критерій як ознаку, на основі якої можна здійснювати порівняльну оцінку можливих рішень (альтернатив) та вибір кращого з них [2, с. 58]. На думку А. Литвина, критерій є ознакою, за допомогою якої можна оцінити педагогічне явище, здійснити класифікацію. Учений зазначає, що, як правило, вибір критеріїв базується на визначеній компонентній структурі досліджуваного феномену і вони повністю збігаються із сутністю кожного компонента [6, с. 51]. О. Діденко також вважає, що критеріальний апарат слід визначати з урахуванням структури, складності досліджуваного феномену, що потребує, як правило, також і більш складної методики математично-статистичного обчислювання результатів. Учений підкреслює, що у педагогіці критерії, зазвичай, є комплексними, оскільки не завжди вдається розмежувати всі причини та наслідки процесів, що відбуваються в освітній системі [8].

Результати аналізу наукових джерел засвідчують, що у наш час дослідники використовують декілька критеріїв сформованості у майбутніх фахівців професійних умінь. Учені вважають, що зовні вміння насамперед виявляються в успішному і, як правило, легкому вирішенні професійних або життєвих завдань. Зокрема, Ю. Дем’янюк виокремлює такі критерії сформованості військово-організаторських умінь офіцера-прикордонника: ціннісно-смісловий, когнітивний, операційно-діяльнісний, які комплексно відображають сформованість гностичного, прогностичного, проектувального, конструктивного, комунікативно-

го, оперативно-процесуального та коректувального компонентів військово-організаторської діяльності [3, с. 70]. У свою чергу В. Кострач для визначення сформованості професійних умінь майбутніх офіцерів-психологів пропонує звертати увагу на світоглядну орієнтацію, ціннісні орієнтації, соціально-рольовий репертуар, емпатійність, творчий потенціал, навчальна успішність, розвиток локусу-контролю, здоровий спосіб життя [5, с. 13]. У своєму дослідженні О. Заболотна пропонує сформованість у майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до застосування технічних засобів прикордонного контролю оцінювати за мотиваційним, когнітивним та діяльнісним критеріями [4, с. 55–59]. На думку О. Трембовецького, для визначення сформованості професійної спостережливості майбутніх офіцерів-прикордонників слід використовувати декілька критеріїв, зокрема звертати увагу на якісні особливості процесів сприймання та спостереження, рівень знань про спостереження, умінь та навичок спостерігати, інтерес до професійної діяльності, професійну мотивацію і спрямованість [9, с. 120–121].

Загалом за результатами аналізу науково-педагогічної літератури та з урахуванням особливостей професійної діяльності офіцерів-прикордонників з перевірки документів у пунктах пропуску, структури їх ідентифікаційних умінь можна стверджувати, що про сформованість у них спеціальних умінь ідентифікації можна зробити висновок на основі оцінки їх мотивації до навчання, знань, умінь і навичок, необхідних для належної ідентифікації у пунктах пропуску. З огляду на це для оцінки рівня сформованості у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь ідентифікації можна виокремити такі критерії: особистісний, когнітивний та операційний.

Насамперед щодо особистісного критерію слід ураховувати, що при підготовці до професійної діяльності важливе значення має прагнення самих курсантів опанувати професію, здійснювати ідентифікацію у пунктах пропуску, а також їх спрямованість на належне виконання службових обов'язків, готовність вирішувати складні завдання з ідентифікації у пунктах пропуску. Цей критерій стосується також особистісних характеристик курсантів, які дозволяють належним чином здійснювати ідентифікацію. Йдеться про психічні та

психофізіологічні складові, необхідні для успішного здійснення ідентифікації, зокрема інтелект, просторові уявлення, довготривалу та оперативну пам'ять, відповідні особистісні якості, насамперед ретельність, спостережливість, пильність та ін.

Загалом вивчення наукової літератури, використання методу групової експертної оцінки дозволило визначити показники щодо кожного критерію. Зокрема, з'ясовано, що особистісному критерію сформованості спеціальних умінь ідентифікації відповідають такі показники:

1) стійкі пізнавальні інтереси в сфері прикордонного контролю та здійснення ідентифікації;

2) позитивне ставлення до здійснення ідентифікації та до вивчення навчальних предметів “Паспортний контроль”, “Перевірка документів”, “Організація прикордонного контролю” та ін.;

3) намагання активно засвоїти знання щодо особливостей прикордонного контролю та здійснення ідентифікації;

4) прагнення до безперервного саморозвитку щодо здійснення прикордонного контролю та здійснення ідентифікації.

Когнітивний критерій характеризує сукупність знань про прикордонний контроль та здійснення ідентифікації у пунктах пропуску. Це насамперед знання особливостей організації паспортного контролю, загальної теорії ідентифікації, особливостей ідентифікації осіб, об'єктів ідентифікації, порядку здійснення ідентифікації, ведення психологічного спостереження та ін.

Когнітивному критерію сформованості спеціальних умінь ідентифікації відповідають такі показники:

1) знання загальних положень щодо ідентифікації особи, послідовності дій при перевірці документів і здійсненні ідентифікації особи;

2) знання особливостей здійснення ідентифікації особи та об'єктів зовнішності, ведення психологічного спостереження за особами у пунктах пропуску;

3) знання щодо ідентифікації документів, різних способів фальсифікації у паспортних документах, а також щодо ідентифікації транспортних засобів;

4) розуміння рівня власних знань й умінь, необхідних для здійснення ідентифікації у пунктах пропуску.

Операційний критерій стосується вмінь майбутніх офіцерів-прикордонників використовувати набуті знання при здійсненні ідентифікації осіб, документів та транспортних засобів. Йдеться також про уміння, за умов обмеженого часу, здійснювати психологічне спостереження за особами, що перетинають пункти пропуску, тобто уміння за зовнішніми ознаками визначити психологічний стан людини і на цій основі прогнозувати її можливі наміри. Визначено, що операційному критерію сформованості спеціальних умінь ідентифікації відповідають такі показники:

1) обсяг умінь та навичок, необхідних для здійснення ідентифікації відповідно до вимог нормативно-правових актів;

2) самостійність, тобто уміння самостійно виконувати завдання щодо ідентифікації осіб, документів і транспортних засобів, а також здійснювати психологічне спостереження;

3) спроможність вирішувати складні проблеми, пов'язані з виконанням ідентифікаційних операцій відповідно до вимог нормативно-правових актів;

4) здатність аналізувати рівень своїх умінь ідентифікації, а також практику прикордонного контролю, уміння здійснювати самоконтроль діяльності щодо ідентифікації.

Використання зазначених критеріїв і показників дозволило визначити рівні сформованості у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації та провести констатувальний етап педагогічного експерименту. Його було організовано у березні 2013 р. на базі НАДПСУ. В опитуванні взяли участь 204 курсанти 4-го курсу факультету охорони та захисту державного кордону (напряму підготовки “Охорона та захист державного кордону”), правоохоронної та оперативно-розшукової діяльності (напряму підготовки “Оперативно-розшукова діяльність і право”), факультету іноземних мов та гуманітарних дисциплін (напряму підготовки “Філологія”) та інженерно-технічного факультету (напряму підготовки “Автомобільний транспорт”).

Зокрема, для визначення сформованості у майбутніх офіцерів особистісно-мотиваційного компонента спеціальних умінь ідентифікації було використано метод анкетування та експертну оцінку. При цьому було враховано, що саме від мотивації залежить як внутрішня готовність до вивчення питань ідентифікації та професійної діяльності в пунктах пропуску, так і її ефективність. Анкети містили питання щодо значущості для офіцерів-прикордонників належного рівня сформованості спеціальних умінь ідентифікації, мотивів, які спонукають займатися вивченням особливостей здійснення ідентифікації у пунктах пропуску, та ін. Аналіз результатів анкетування засвідчив, що курсанти належним чином розуміють значення формування спеціальних умінь ідентифікації, можуть пояснити необхідність вивчення навчальних дисциплін професійної та практичної підготовки. Більшість респондентів мають високий рівень мотивації до навчальної діяльності та вивчення питань здійснення ідентифікації пунктах пропуску.

Далі рівень сформованості когнітивно-понятійного компонента спеціальних умінь ідентифікації курсантів було визначено на основі бесід з ними та за тестовими завданнями. Тест охоплював 3 блоки по 20 завдань. Його було складено таким чином, щоб перевірити рівень знань курсантів з усіх дисциплін професійної та практичної підготовки: щодо ідентифікації особи, ідентифікації документів та ідентифікації транспортних засобів. Під час бесід з курсантами з'ясовано, що курсанти обізнані щодо загальних питань організації прикордонного контролю, використання технічних засобів прикордонного контролю, основних тактико-технічних характеристик та можливостей технічних засобів і спеціальної техніки прикордонного контролю. Загалом аналіз відповідей курсантів засвідчив, що в них сформовані певні знання про особливості здійснення ідентифікації. Труднощі в майбутніх офіцерів викликали питання, що потребували вирішення практичних завдань, перенесення знань у нові ситуації, самостійності, творчого підходу.

У свою чергу рівень сформованості операційно-результативного компонента спеціальних умінь ідентифікації оцінено на основі виконання курсантами трьох спеціальних завдань на здійснення ідентифікації. Курсанти повинні були здійснити ідентифікацію осіб, документів,

а також провести психологічне спостереження. Зокрема, при оцінці завдання щодо ідентифікації осіб експерти звертали увагу на вміння курсантів проводити дослідження зовнішності за фотографією в документі; за зовнішніми ознаками, поведінкою, голосом визначати стать і вік людини; визначати антропологічний тип людини; на око визначати зріст людини, вікові зміни зовнішності людини; виявляти і порівнювати окремі елементи, особливості статури людини і порівнювати особливі прикмети; за зовнішнім виглядом виявляти ознаки неврологічного стану людини та ін. На вирішення кожного завдання було передбачено часовий ліміт. При оцінюванні робіт курсантів було враховано ступінь розкриття проблеми, відповідність запропонованих дій, чіткість висловлювань та аргументованість викладу. За найкращий варіант виконання завдання курсанти отримували 12 балів.

Результати констатувального етапу засвідчили, що високий рівень сформованості спеціальних умінь ідентифікації характерний лише для 22,06 % курсантів. Переважна більшість майбутніх офіцерів-прикордонників перебуває на середньому (46,08 %) та низькому (31,86 %) рівнях. Це можна пояснити тим, що хоча курсанти достатньо мотивовані до вивчення дисциплін професійного та практичного циклу, але їм не вистачає знань, необхідних для вирішення більшості завдань з ідентифікації. Досить часто курсанти не уміють належним чином використовувати набуті знання у нових ситуаціях, вирішувати завдання з ідентифікації більш складного рівня, не можуть самостійно прийняти рішення у складній ситуації.

Висновки. Узагальнення результатів аналізу наукової літератури та експертної оцінки, урахування специфіки ідентифікаційних умінь офіцерів-прикордонників дозволяють стверджувати, що їх сформованість необхідно оцінювати за трьома критеріями, які характеризують структурні компоненти умінь, насамперед особистісним, когнітивним та операційним. Використання цих критеріїв дозволяє виокремити три рівні сформованості в майбутніх офіцерів-прикордонників ідентифікаційних умінь: низький, середній і високий. Використання зазначеного діагностичного апарату дозволило провести констатувальний етап експерименту та з'ясувати стан сформованості спеціальних умінь

ідентифікації у майбутніх офіцерів-прикордонників. Результати експерименту засвідчили необхідність розробки відповідних педагогічних умов та методики формування у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації у процесі професійної підготовки.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямку є визначення відповідних педагогічних умов та методики формування у майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальних умінь ідентифікації у процесі професійної підготовки.

Список використаної літератури

1. Аналітичні матеріали, графіки та діаграми за період : 1991–2015 роки. Статистичний бюлетень [Електронний ресурс] / – Режим доступу : http://dpsu.gov.ua/upload/file/stat_buletен_2015_sayт.pdf
2. Бабанский Ю. К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса / Ю. К. Бабанский. – М. : Просвещение, 1982. – 192 с.
3. Дем'янюк Ю. А. Формування військово-організаторських умінь у майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Дем'янюк Юрій Анатолійович. – Хмельницький, 2010. – 192 с.
4. Заболотна О. Р. Підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників до роботи з технічними засобами прикордонного контролю : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Заболотна Олена Русланівна. – Хмельницький, 2012. – 229 с.
5. Кострач В. В. Формування професійних умінь майбутніх офіцерів-психологів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 / Віталій В'ячеславович Кострач ; Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2008. – 20 с.
6. Литвин А. В. Методологічні засади поняття “педагогічні умови” : на допомогу здобувачам наукового ступеня / А. В. Литвин. – Львів : СПОЛОМ, 2014. – 76 с.
7. Діденко О. В. Особливості впровадження компетентнісного підходу у професійну підготовку майбутніх офіцерів у ВНЗ / О. В. Діденко // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2014. – Вип. 3. – Режим доступу : [file:///C:/Users/Admin/Downloads/Vnadps_2014_3_6%20\(5\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/Vnadps_2014_3_6%20(5).pdf)
8. Діденко О. В. Критерії, показники і рівні розвиненості професійної компетентності офіцерів управління органами охорони державного

кордону / О. В. Діденко, Р. М. Мішенюк // Вісник Національного університету оборони України : зб. наук. пр. – Київ : НУОУ, 2014. С. 74–80.

9. Трємбовецький О. Г. Формування професійної спостережливості у майбутніх офіцерів-прикордонників : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / О. Г. Трємбовецький . – Хмельницький, 2009. – 160 с.

10. Яременко В. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. / В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконіт, 2007. – Т. 3. – 862 с.

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Діденко О. В.

Степанов С. П. Особенности диагностики и состояние сформированности специальных умений идентификации у будущих офицеров-пограничников

В статье на основе обобщения результатов анализа научной литературы и экспертной оценки, учета специфики профессиональной деятельности офицеров-пограничников определен диагностический аппарат и представлены результаты сформированности специальных умений идентификации у будущих офицеров-пограничников. Эти умения можно диагностировать с помощью личностного, когнитивного и операционного критериев. Выяснено, что специальные умения идентификации могут проявляться на трех уровнях – низком, среднем и высоком.

Ключевые слова: *специальные умения идентификации, критерии, уровни, офицеры-пограничники, пункты пропуска, паспортный контроль.*

Stepanov S. Criteria, indicators and levels of formation of special abilities identification future officers of border guards

The article summarizes the results of the analysis of scientific literature and expert judgment to determine the diagnostic apparatus for characterizing the formation of the special abilities of identifying future Border Service officers. Taking into account these results, as well as the nature of the content identification officers of border guards of skills possible to determine the three criteria of formation of these skills. It is a personal, cognitive and operational criteria. The main indicators of personal criterion the author

refers to stable cognitive interests in the field of border controls and the implementation of the identification; a positive attitude towards the implementation of the identification and the study subjects training. The main indicators of cognitive criterion is knowledge of the general provisions on the identification, the sequence of actions when checking documents and carrying out the identification of citizens crossing the state border; knowledge of the characteristics of the identification of objects and appearance, identification documents, different ways of falsifying documents to the passport. The operational criterion may be present such indicators as the volume of the skills required for the implementation of identification in accordance with the requirements of normative legal acts; independence, ability to carry out psychological observation; the ability to analyze their level of skills identification, border control practices. Using these criteria, the author proposes to distinguish three levels of formation at the future border guard officers identify specific skills.

Keywords: *Special identification skills, criteria, levels, border guards, officers, border crossing points, passport control.*